

Fire perspektiver på naturkatastrofer

Published in Plan 2007 3-4:78-80

Hans Ivar Blystad, University of Oslo
h.i.blystad@sosgeo.uio.no

**Department of Sociology and Human Geography
University of Oslo**

P.O.Box 1096 Blindern
N-0317 OSLO Norway
Telephone: + 47 22855257
Fax: + 47 22855253
Internet: <http://www.iss.uio.no>

Fire perspektiver på naturkatastrofer

Ordet naturkatastrofe har blitt en gjenganger i media. Begrepet benyttes mer eller mindre ukritisk i alle tilfeller hvor det er en forståelse at naturen ligger bak ødeleggelser på samfunn. Men spørsmålet er hva som ligger i begrepet.

Hans Ivar Blystad er samfunnsgeograf med utdanning fra Universitetet i Oslo. Han arbeider som lærer i den videregående skole i Oslo.

Av Hans Ivar Blystad

Dersom vi sier at naturen er alt som kan eksistere uavhengig av mennesket, så er naturen ikke nok til å skape en naturkatastrofe. En naturkatastrofe kan ikke eksistere foruten mennesker. Dermed er det selvsagt at en naturkatastrofe også må være skapt av mennesket, og at det vil være en dynamikk mellom naturens krefter og samfunnets tilpasning. Dynamikken innebærer at begrepet naturkatastrofe kan bety helt forskjellige ting avhengig av den konkrete situasjonen de oppstår i. I denne artikkelen skal jeg gjøre rede for ulike perspektiver på naturkatastrofer, og gi et eksempel på hvordan perspektivene ble benyttet i min masteroppgave.

Fire perspektiver

En naturkatastrofe kan bety forskjellige ting ut fra forestillingen om årsaksforhold. Følgende faktorer kan trekkes inn:

- Selvstendige prosesser i naturen.
- Avgrensede områder hvor disse prosessene kommer til uttrykk.
- Ulik ressursfordeling, som kan redusere menneskers mulighet for sikkerhet.

- Manglende tenkning, bevissthet og handling omkring risiko.

Selvstendige prosesser i naturen: et klassisk perspektiv

Med selvstendige prosesser i naturen, menes alt som kan eksistere uten mennesker. Vi snakker da for eksempel om planeter, jordskjelv, vulkanutbrudd eller kollisjoner mellom himmellegemer (Knox & Marston 2001). Naturkatastrofer oppstår som følge av en ekstern trussel. Menneskene er selv helt uskyldige i at naturkatastrofen skjer, og naturkatastrofen skjer overraskende. Vi kan kalle dette et klassisk perspektiv. I noen tilfeller kan dette perspektivet ha mye for seg, siden naturen kan være nådeløs og umulig å kontrollere. Muligheter for kontroll av naturen og sikkerhet for naturkatastrofer avhenger i høy grad av samfunnsutviklingen.

Vi kan derfor si at naturkatastrofen etter vulkanutbruddet til Vesuv ved Pompeii i år 79. e. kr. kan forstås ut fra et klassisk perspektiv på den tid, men at det samme perspektivet ikke er like godt i dag. I dag er risikoen omkring Vesuv vel kjent, og menneskene kan flytte bort fra risikoen. Få vil i dag hevde at menneskene som bor i det tettbebygde området rundt vulkanen ikke har muligheter for å sikre seg mot en lignende naturkatastrofe.

Avgrensede områder: et regionalt perspektiv

Wisner et al. (2004) har fokusert på at naturen kan ha spesielle prosesser i avgrensede områder, og dermed føre til farlige hendelser (*hazards*). Vi kan kalle dette et regionalt perspektiv på naturkatastrofer. Likhetene til det klassiske perspektivet er at naturen i visse områder ses på som ukontrollerbar, og at menneskene ikke har muligheter for å forutsi, sikre seg mot og tilpasse seg naturkreftene.

Forskjellen til det klassiske perspektivet er at det legges vekt på hvordan ulik ressursfordeling kan presse fattige mennesker til å bo på farlige områder, og at deres muligheter for beskyttelse reduseres. Forskjeller mellom rike og fattige kan presse fattige ut til billige områder, og dette presset kan til slutt «antennes» av en naturlig hazard (et jordskjelv, en orkan, en flom), som så fører til en naturkatastrofe. Det spennende med Wisner et als (2004) tenkning, er at den åpner opp for å variere bruken av perspektiver ut ifra situasjonen. I noen tilfeller kan det være naturlig å se på naturkatastrofer som resultat av et menneskeskapt press. I andre situasjoner må naturen ses på også som bakenforliggende årsak. Naturkatastrofenes store omfang i u-land er innen dette perspektivet ofte forklart som følge av fattigdom.

Ulik ressursfordeling: et konfliktorientert perspektiv

Et tredje perspektiv vektlegger ulik ressursfordeling mer spesifikt. Tinker var en foregangsmann til denne forskningstradisjonen med artikkelen «Are Natural Disasters Natural?» (1984). Svaret han kom til var at naturkatastrofer ikke var naturlige i betydningen «skapt av naturen», men tvert i mot i de fleste tilfeller var skapt av samfunnet og i høy grad var vanlige og forutsigbare. Vi kan kalle dette perspektivet for et konfliktorientert perspektiv. Særtrekkene innen denne tradisjonen er at samfunnet for alvor tillegges vekt som årsaksfaktor. En naturkatastrofe er her et samfunnsskapt fenomen, mens naturkatastrofen ut fra det regionale perspektivet er både et samfunns- og et naturfenomen avhengig av omstendighetene.

Bevissthet: et kognitivt perspektiv

Vi kan også identifisere et fjerde perspektiv. I motsetning til tre som allerede er nevnt, vektlegger noen forskere hvordan tanker, forestillinger og bevissthet påvirker folks handlinger, og dermed også risiko for naturkatastrofer. Vi kan kalle dette et kognitivt perspektiv. Beck (1992) har fokusert på hvordan religion, kultur og andre oppfatninger kan bidra til en aktiv ignorering av risiko, som konsekvens av låste forestillinger. En låst forestilling er en tanke som man ikke er villig til å endre på. Han kaller dette for klassisk rasjonalitet. I perioder har det ifølge Beck (1992) vært en generell tendens til at mennesker har hatt en klassisk rasjonell forståelse av naturen, det vil si at naturen har blitt betraktet som ekstern, fremmed, ukontrollerbar og farlig. Problemet med klassisk rasjonalitet er at forestillingen bidrar til å hindre bevissthet om risiko, og forståelse av hva menneskene selv kan gjøre for å redusere risiko.

Dersom mennesker har en aktiv tenkning om risiko, kaller han dette refleksiv rasjonalitet. Den

refleksive rasjonelle holdningen vil i høyere grad gjøre mennesker i stand til å leve sikkert i en stadig farligere verden. Beck (1992) mener at mennesket gjennom tidenes gang har fått en større innvirkning på naturen. Samtidig har manipulasjonen av naturkreftene medført en større risiko for å bli utsatt for naturens selvstendige, brutale og eksterne krefter (Beck 1992). Befolkningseksplosjonen og industrielle moderniseringsprosesser har medført en ulik ressursfordeling, og vi mennesker har tatt i bruk områder som fra naturens side har vært farlige å oppholde seg på. Derfor kan det kognitive perspektivet også være viktig i en årsaksforklaring til en naturkatastrofe.

Et eksempel

Jeg skal gi et konkret eksempel på en situasjon hvor perspektivene har blitt brukt i egen forskning. I august 2003 var det storflom i Oppdal i Sør-Trøndelag. Flommen kom etter en lengre periode med strålende vær, og hadde eksplosiv kraft i det den startet. Hele kommunen ble berørt, mange biler ble fanget av vannmassene og ble stående fast (ca. 50. stykker), folk ble evakuert med helikopter, veier ble ødelagte, jord og skog rasert, bruer gikk i oppløsning, hytter, gårder og andre bygninger ble permanent ødelagte. De direkte økonomiske skadene var på anslagsvis 20–25 millioner kroner, men på grunn av private forsikringer, Statens Naturskade-fond og Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE) ble få personer direkte og langvarig økonomisk skadelidende.

Jeg ville undersøke denne flomhendelsen ut fra en problemstilling om hvordan den avdekket sårbarhet (Blystad 2005). Undersøkelsen omhandler naturkatastrofer på husholdningsnivå, og ikke på nasjonalt nivå slik som er vanlig i forskningslitteraturen. Naturkatastrofer på husholdningsnivå vil ha et mindre skadeomfang enn nasjonale naturkatastrofer, og ikke få den samme oppmerksomhet i media (se Walter ed. 2005). Til grunn for undersøkelsene ligger et analytisk rammeverk basert på de fire nevnte perspektivene.

Konklusjonen er at det kognitive og det konfliktorienterte perspektivet var de mest fruktbare å bruke. Det er snakk om samfunnsskapt naturkatastrofer for tre husholdninger. Bakgrunnen for konklusjonen er undersøkelser tilbake til 1950- og 1960- tallet, og dokumentanalyse av kommunens saksbehandling.

Angående det kognitive perspektivet, var husholdningene godt kjente med naturkreftene, og de viste godt hvor brutale de kunne være. En husholdning tok til og med kontakt med kommunen mange ganger for å påpeke dette fenomenet, og kjøpte seg avbruddsforsikring på grunn av flomrisikoen. Det var således ikke snakk om at naturen var ekstern,

Storflommen i Oppdal i august 2003 kom plutselig og hadde eksplosiv kraft. Både bygnene, veier og biler ble ødelagt. Men hva slags sårbarhet avdekket flomkatastrofen? (Foto: Scanpix)

uforståelig, eller mystisk, og det var en grad av bevissthet omkring flom-hazarder.

Det konfliktorienterte perspektivet var nyttig fordi husholdningene var sårbare for flom, og flere av husholdningsmedlemmene hadde påpekt dette. Husholdningene manglet flomvern og sikring av bygninger og veier for mellom én og sju millioner kroner. Selve konflikten oppstod fordi hverken Oppdal kommune eller NVE før flommen i 2003 tok henvendelsene spesielt alvorlig. Da følte det ekstra sårt for husholdningene å måtte ta regningen etterpå. Først etter flommen i 2003 har tiltak virkelig blitt satt i verk, og det gjenstår å se om sikringen er tilstrekkelig til å hindre lignende hendelser i framtiden.

Grunnen til at denne naturkatastrofen var samfunnsmessig konstruert, var at den med enkle hjelpemiddel, som omlokalisering av veier og bygninger og ved flomsikring, kunne vært unngått. Denne typen tilpasning kunne skjedd allerede i forbindelse med saksbehandlingen om byggetillatelse til kommunen.

Det kognitive perspektivet er også fruktbart, men ikke ut ifra Becks begreper om klassisk og refleksiv rasjonalitet. Det er fruktbart fordi noen av husholdningene hadde låste forestillinger, men disse forestillingene gikk ikke på naturen. De gikk på forestillinger om det offentlige. Noen av husholdningene tok aldri kontakt med offentlige myndigheter fordi

de forutsatte at «de fikk ikke hjelp uansett». Denne typen innstilling bidro til å svekke husholdningens muligheter for å håndtere flommen på en bra måte, noe jeg vil kalle for *klassisk samfunnsmessig sårbarhet*. Refleksiv sårbarhet er det snakk om når aktøren vet om hva den står i risiko for, og når det forutsettes ekstern politisk støtte til sikringstiltak, og de eksterne politiske myndigheter ikke har samme oppfatning. Én husholdning var refleksivt sårbar fordi Oppdal kommune og NVE ikke valgte å prioritere sikring langs elva, mens husholdningen selv påpekte hvor nødvendig sikring var. Husholdningen viste at flomrisikoen økte, og hva som skulle til for å sikre eiendommen. To husholdninger var klassisk samfunnsmessig sårbare, og tok aldri kontakt eksplisitt med offentlige myndigheter. Likevel hadde de en god forståelse av naturkreftene i bygda.

Litteratur:

- Beck, U. 1992. *Risk Society*. Sage Publications, London.
- Blystad H.I. 2005. *Husholdningers sårbarhet for flomkatastrofer. Masteroppgave i samfunnsgeografi*. Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Knox, P.L. & S.A. Marston. 2001. *Places and regions in a global context. Human geography*. Upper Saddle River. Prentice Hall.
- Tinker, J. 1984. *Are Natural Disasters Natural?* Socialist Review, 19.
- Walter, J. (Ed.). 2005. *World Disasters Report. Focus on information in disasters*. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies. Geneva.
- Wisner, B., P. Blaikie, T. Cannon & I. Davis. 2004. *At Risk. Natural hazards, people's vulnerability and disasters*. Routledge, London.